

Värmlands regementes officerskårars resa 2018 - DÜNA 1701

Målning som illustrerar slaget och övergången av Düna 1701 sett från en höjd som ligger på västra sidan av floden Düna. Målningens motiv blickar uppströms ut över floden som idag heter Daugava, och det som idag är Gamla stan i Riga. Övergången av Düna skedde således från östra flodbanken till vänster i bilden till den västra banken där den sachsiska armén under kung August och kurländarna hade bitit sig fast. Kurländarna hade även intagit den svenska fästningen Dünamünde som ligger nedströms på västra flodbanken, nästan ända ute vid flodmynningen i Rigabukten.

Historiskt underlag

De svenska besittningarna på andra sidan av Östersjön

Karta som visar de svenska besittningarna och de territoriella benämningarna på 1700-talets Baltiska länder.

Gustav II Adolf intar Riga och bygger upp fästningen Dünamünde

Gustav II Adolf fortsatte sin fars, kung Karl IX, erövringar av fler och fler provinser i Baltikum. Ingermanland och Estland var under svensk kontroll och turen hade nu kommit till Livland och Riga. Gustav II Adolf insåg Rigas och fästningen Dünamündes framtida betydelse och hade som mål att inta staden och fästningen samt stora delar av Livland innan Ryssland gjorde det.

1621 på sensommaren lyckades han med en stor landstigning stödd av 150 fartyg inta Dünamünde och Riga. Fästningen blev ordentligt bombarderad och ganska förstörd. Vid ett senare inspektionsbesök på fästningen 1624 beordrade kungen att fästningen skulle byggas upp igen och bestyckas bättre på grund av dess strategiska läge i Dünas inlopp till Riga.

Fästningen som därmed kunde kontrollera mycket av handeln och tullningen för Kurländska och Livländska farkoster samt andra handelsfartyg. På kungens order så startade ett av de större byggprojekten under svenska stormaktstiden som skulle komma att vara i mer än 80 år.

Reinholt Wit-Macker, en borgare och handelsman med kapital vars släkt hade ursprung i Nederländerna och som bosatt sig i Litauen och Livland, avtalade med Gustav II Adolf att finansiera nya befästningsprojekt i Livland inklusive Dünamünde och Riga. Wit-Mackers söner blev adlade Palmstruch av Drottning Kristina och de tjänade den svenska kronan på olika sätt. En av sönerna fortsatte befästningsarbetena på Dünamünde, en annan grundade en bank i Sverige där han utgav de första sedlarna i världen. En tredje son blev ansvarig för tullen och som tullstation var Dünamündes hamn den mest lönsamma i hela Svenska riket.

Drottning Kristina beslutar om en utökning av fästningen och beordrar Palmstruch den äldre att bygga ut fästningen med fem bastioner eller stjärnarmar. En garnisonsstad byggs upp innanför vallarna med bland andra byggnader nya kaserner.

På 1670-talet fick fästningsarkitekten Erik Dahlberg, med titeln Generalkvartermästare, uppdraget av kung Karl XI att ytterligare förbättra, modernisera och bygga ut fästningen. Det gjorde han i samarbete med den tidigare nämnde Palmstruch. Vallarna blev högre, en sjätte bastion byggs till. Fästningen fick nu den utformning vi kan se på nedanstående bild från 2016.

Erik Dahlberg

Erik Dahlberg, född Jönson 1625, adlad Dahlberg, krönte sin karriär med att vara generalguvernör i Livland mellan 1696-1702. Hans liv och gärning är anmärkningsvärd, egentligen unik i svensk historia och inte bara för att han har tjänstgjort som

generalkvartermästare på fästningen Dünamünde och i Riga. Han bidrog starkt till utvecklingen av stormaktstidens Sverige som officer, arkitekt, administratör och författare samt illustratör. Här följer några av de viktigast händelserna i hans liv och gärning:

I slutet av 1640-talet och början av 1650-talet har han olika tjänster inom fortifikationsförvaltningen och utbildar sig vidare inom ingenjörskonst. Han uppmärksammas både av Drottning Kristina och Pfalzgreven Karl Gustav som sedan skall komma att bli kung Karl X Gustaf efter drottningens abdikation. Han deltar i flera berömda fältslag. Han överlever pestsmittan.

Han är den som leder expeditionen som rekognoserade för Karl X Gustafs berömda övergång med armén på isen över Bälten mot Själland 1658. Detta ledde till freden i Roskilde 1658 där hälften av Danmark tillföll Sverige för alltid (?), den mest betydelsefulla erövringen i Svensk historia.

1660 utnämns Dahlberg till överste vid Södermanlands Regemente.

1676 blir han utnämnd till Generalkvartermästare och får ansvar för alla Sveriges fästningar och större fortifikationsprojekt, inklusive Narva och Riga samt Dünamünde.

1687 utnämns han till landshövding i Jönköpings län och generalmajor i Infanteriet.

1696 utnämns han generalguvernör i Livland samt kansler på akademierna i Pärnu och Dorpat. Dahlberg ägnade sedan många år åt att befästa bland andra Riga, Narva samt Dünamünde och krönte sin karriär med generalguvernörskapet över Livland.

1701 leder Dahlberg försvaret av Riga under kung Augusts belägring. Han planerade och förberedde Karl XII:s övergång av Düna med armén framgångsrikt.

1702 ber han om entledigande för att ägna sig åt gud. Dahlberg avled 1703 och ligger begravd i ett egenritat gravkor i Turinge nära Södertälje.

Vad hände med de svenska besittningarna i Baltikum?

1710 erövrar ryssarna Riga och en månad senare fästningen Dünamünde efter ryske fältmarskalken Sheremetyevs psykologiska krigföring och pestens härjningar i Riga. Fästningen är det sista svenska fästet i Baltikum. Fästningen beviljas en "ärofull" kapitulation utan plundring och den svenska garnisonen får ge sig av med livet i behåll. Tsar Peter den Store besökte därefter fästningen flera gånger, segern högtidlighölls ännu in på Nikolaj II:s dagar och även han besökte fästningen senast 1910 för att högtidlighålla erövringen 200 år tidigare.

I slutet av 1700-talet ändrar Düna/Daugava riktning så att fästningen förlorar sin strategiska betydelse men kvarstår som militärbas.

Under första världskriget så beslöt de lettisk/ryska styrkorna att spränga fästningsstaden 1917 och överge den som en taktisk reträttmanöver när tyska styrkorna ryckte fram. Den återtogs av nya lettiska regeringen 1919.

Det blev en militärbas under Lettlands första frihetstid, artillerienheter var förlagda dit.

Under 1940-talet försökte de Sovjetiska myndigheterna spränga bort det gamla svenska kruthuset från Dahlbergs tid. Det var dock gediget byggt och det står kvar än idag.

Stora Nordiska kriget

Redan vid tiden för Karl XI:s död försökte Danmark i hemlighet knyta förbindelser med Ryssland, för att där vinna stöd mot Sverige. Den svenska regeringens stöd till Holstein-Gottorp gav Danmark anledning att lägga ytterligare vikt vid sina förbindelser med den ryske tsaren Peter, senare Peter den store. I detta skede började August den starke, kung av Polen och kurfurste av Sachsen, understödd av den landsflyktige livländske adelsmannen och politikern Johann Patkul, dra upp planer för en erövring av de svenska besittningarna i Livland. Hans förslag om ett anfallsförbund mot Sverige fann god jord i Köpenhamn och Moskva samt delvis även i Berlin. Under sommaren och hösten 1699 förhandlades i djupaste hemlighet allianser mellan Danmark, Ryssland och kung August fram. I februari år 1700 angrep så de sachsiska trupperna Riga med närliggande befästningar, och i mars samma år inskred kung Fredrik IV av Danmark med väpnad makt mot hertigen av Holstein-Gottorp. Därmed hade Stora Nordiska kriget inletts, vilket skulle komma att vara ända till 1721.

Danmark besegras

Om alla de hotande förberedelserna från Sveriges grannländer hade den svenska diplomatin inget att berätta, varför överfallet kom fullständigt oväntat. Karl XII beslöt att genast slå till hårt mot Danmark, medan Livlands försvar nödtorftigt stärktes genom att trupper skickades dit från Finland. Sålunda drev han hårt på utrustningen av flottan i Karlskrona, samt rekvirerade diplomatiskt stöd och flottstöd från sina allierade, England och Nederländerna. När de allierades flotta kommit till Öresund lyckades Karl XII, genom en av Hans Wachtmeister på kungens uttryckliga befallning företagen vågsam seglats genom Flintrännen i juli, förena sin flotta med denna, trots danskarnas försök att hindra detta. Den 25 juli 1700 genomfördes under kungens personliga befäl en lyckad landstigning vid Humlebæk med 4 300 man. Svenskarna mötte svagt motstånd, inför hotet mot Köpenhamn tvingades Fredrik IV att kapitulera. Den 8 augusti slöts freden i Traventhal med hertigen av Holstein-Gottorp, där Fredrik IV även förband sig att överge förbundet med Sveriges fiender.

Striden om Östersjöprovinserna

Segern vid Narva, målning av Gustaf Cederström från 1910.

När Karl XII efter denna snabba framgång förberedde en undsättningsexpedition till Livland nåddes han i Blekinge av underrättelsen att även tsar Peter förklarar krig och börjat belägra Narva. Den 6 oktober, efter landstigningen vid Pernau, fick han veta att August den starke hade upphävt sin fruktlösa belägring av Riga. Karl XII skred nu i stället till Narvas undsättning. Vid ankomsten till trakten av Narva yrkade han på ett omedelbart angrepp på de ryska linjerna, och under ledning av Carl Gustaf Rehnskiöld vann så svenskarna den 20 november den lysande segern i slaget vid Narva. En av den svenska militärhistoriens största segrar. Under vintermånaderna, medan Karl XII övade sina trupper i trakten av Dorpat (själv residerade han i slottet Lais), stärkte kung August sitt förbund med tsar Peter. Han avtvingade tsaren löfte om betydande subsidier och ryska hjälptrupper, och hoppades att därigenom bli i stånd att under sommarens fälttåg erövra Riga. Samtidigt med detta var det tänkt att tsar Peter genom anfall på Ingermanland skulle oro svenskarna. Karl XII beslöt sig emellertid för att uppsöka och krossa kung Augusts egen krigsmakt i Kurland, och vände sig sålunda på sommaren 1701 mot trakten av Riga. Den 9 juli gick han över floden Düna med de svenska trupperna, och på flodens södra strand mötte han och besegrade den sachsiska armén i slaget vid Düna. Efter detta kunde svenskarna sätta sig i besittning av Kurland.

Det polska fälttåget inleds

Vid denna tidpunkt utbröt det spanska tronföljdskriget som kom att omfatta i stort sett hela Västeuropa. Kriget pågick från 1701 till 1714. Alla parter som var engagerade i kriget försökte bygga allianser med stater som inte var krigförande. August den starke, kurfurste av Sachsen och vid tiden kung August II av Polen, bedrev ett dubbelspel på högsta nivå, och bjöd ut sina tjänster växelvis till parterna i konflikten. Samtidigt sände han fredsinviter till Sverige, allt under det att han arbetade hårt för att förstärka sin egen krigsmakt avsedd för

Polen. På den svenska sidan höjdes nu åtskilliga röster, framför allt från Bengt Gabrielsson Oxenstierna, för att man borde sluta fred med kung August och försöka ingripa i den västeuropeiska konflikten. Karl XII betraktade emellertid, och detta säkerligen med fullt fog, utsikterna till en varaktig fred med kung August som ytterst små. Han hade heller ingen lust att offra de möjligheter som nu tycktes finnas att tukta de farliga grannarna före en inblandning i det spanska tronföljdskriget som inte berörde Sverige. Karl XII gjorde därför till regel att i de västeuropeiska stridigheterna iaktta strikt neutralitet, dock under fasthållande av den för Sverige gynnsamma vänskapen med sjömakterna, för att kunna samla alla krafter mot kung August och dennes allierade tsar Peter. Av dessa båda ansåg han att August genom sin sachsiska krigsmakt var den mäktigaste, liksom han var den mest opålitlige, och han önskade därför slå så hårt mot denne att han för framtiden blev ur stånd att skada Sverige. Möjligheterna till detta visade sig nu finnas i det instabila inrikespolitiska läget i Polen alltsedan Augusts regeringstillträde. Kung Karl beslutade sig nu att en gång för alla göra upp med kung August I av Sachsen och Polen. (Vidare läsning finns i underlaget inför resan till Polen 2016.)

Slaget vid Düna 1701

Det hade regnat och stormat i flera dagar i början av juli 1701. Floden Düna strömmade stridare än vanligt. Dess bredd i området kring Riga, där de svenska och sachsisk-ryska arméerna stått på varsin sida under ett par dagar, var drygt 600 meter. Förutsättningarna för ett anfall över vattendraget mot en förberedd fiende var inte fördelaktiga. En försvarare skulle alltför lätt med vädrets hjälp kunna tillintetgöra en angripare. Svenskarna var emellertid närmast tvingade att fullfölja det planlagda anfallet.

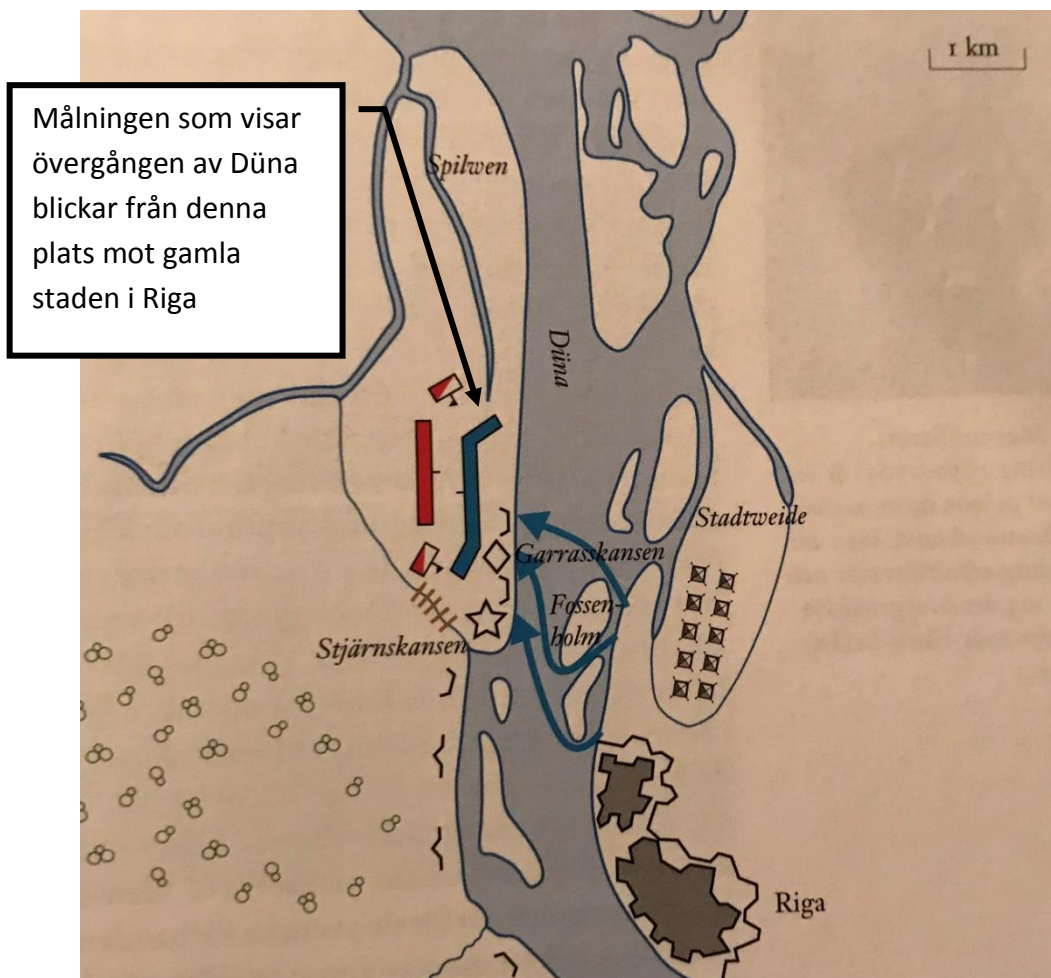
Vad gäller djärvhet och risktagning var sannolikt endast tåget över Bält 1658 en större chansning. Hela operationen var ett vågspel och kunde gått riktigt illa men slaget slutade med en svensk seger, bland annat tack vare Erik Dahlbergs förberedelser och Carl Magnus Stuarts plan som innehöll alla de taktikens grundregler som vi officerare läst om 300 år senare.

Fakta om slaget

Slaget stod på morgonen den 9 juli 1701. Den svenska armén bestod av 7 000 man mot ryska och sachsiska styrkor om 20 000 man. Kung Karl XII ledde själv sina styrkor mot kung August II, den starkes, styrkor under den sachsiske befälhavaren Adam Heinrich von Steinau. Förlusterna på svensk sida var omkring 500 man, varav 100 stupade. På sachsisk och rysk sida kanske 2 000 man.

Under vintern och våren hade generalguvernören i Livland, Erik Dahlberg, förberett flodövergången genom att tillverka flatbottnade båtar försedda med plank som skyddade mot fientlig eld och nedfällda kunde användas som landgångar. Rigas fästningsartilleri

understödde anfallet. Fyra flytande blockhus utrustade med tio kanoner vardera tillverkades och en mindre korvett med sexton kanoner samt åtta mindre bestyckade pråmar understödde även anfallet. Slutligen hade en rörlig flottbro förberetts för kavalleriet och artilleriet byggts för att svängas ut över floden när infanteriet säkrat brohuvudet. Detaljplanen för Düna övergången var ett verk av generalkvartermästaren Carl Magnus Stuart som även hade planlagt landstigningen utanför Köpenhamn i augusti 1700. Stuart hade konstaterat att sachsarna låg utspridda längs en bred front och att den fientliga styrkan på den tänkta landstigningsplatsen på halvön Spilwen var svag, vilket han rapporterade till kung Karl som beslöt, trots det ogynnsamma vädret, (parallell till Normandie!) att inleda anfallet i gryningen den 9 juli.

Stridsplanen

Slaget inleds

Övergången skedde vid fyratiden i gryningen den 9 juli sedan de svenska trupperna, bland andra Närke-Värmlands regemente, gått ombord på fartygen på kvällen. Det blåste kraftigt, men under natten mojnade vinden och det klarnade upp. Inledningsvis hade svenskarna skydd av holmen Fossenholm, men när de rundat den blev vattnet strömt och sachsarna började beskjuta dem. Elden ställde endast till med mindre skador, medan understödet från

det svenska artilleriet från fästningen i Riga och från de flytande blockhusen var kraftig och effektiv. Efter en överfart på 30 till 45 minuter kunde landstigningen ske, varvid svenskarna direkt hamnade i strid med sachsiska bevakningsstyrkor. Sachsarna öppnade eld på 100 stegs avstånd utan att det svenska infanteriet besvarade elden. Istället fortsatte svenskarna sin framryckning, stannade på 70 stegs avstånd som reglementet föreskrev och avlossade framgångsrikt den första salvan.

När tre sachsiska anfall hejdats av det svenska infanteriet beslöt den sachsiske befälhavaren von Steinau, som fått ytterligare förstärkningar, att försöka ett fjärde anfall som även det slogs tillbaka. av det nu grupperade svenska infanteriet. Om de ryska förbanden i närheten hade förmåtts att delta i striden kanske utgången hade blivit en annan. Von Steinau insåg nu att den svenska landstigningen hade lyckats. Efter ett krigsråd beslöt von Steinau att avbryta striden och dra tillbaka trupperna i god ordning istället för att riskera ett fullständigt nederlag. Sachsarna retirerade nu mot Cobron. Svenskarna som endast hade fått över mindre kavalleristyrkor kunde inte förfölja dem på allvar. Det hade börjat blåsa upp igen, vilket gjorde det omöjligt att få ut flottbron. Kavalleriets huvuddel och artilleriet kunde därför inte delta i den kommande striden.

Kavalleriet kunde föras över floden först senare under dagen. När hela armén hade kommit över floden marscherade den mot Cobron, som nu övergivits av den sachsiska armén.

På ön Lützenholm (idag Lucavsala) hade 400 ryssar blivit kvar och en svensk styrka på 500 man fick i uppdrag att ta dem tillfånga. Ryssarna gjorde kraftigt motstånd, vilket ledde till att en ren massaker bröt ut. Karl XII gav order om att slakten skulle upphöra, men då levde enbart tjugotalet ryssar.

Epilog

Övergången av Düna var en taktisk seger och ytterligare en framgång för Karl XII. Den sachsiska armén hade dock inte lidit ett förkrossande nederlag och August II:s armé var i det närmaste lika stark som tidigare. Karl XII fick vänta med att ta sig an kung August och istället fortsätta in i Polen för att få till ett avgörande.

Sammanställning av historia och information om de länder och områden som officerskåren besöker under resan.

Informationen och underlagen är hämtade och överarbetade från Wikipedia och officerskårens egna tidigare sammanställningar från våra resor i spåren av Värmlands regemente.

Lettland

Förhistoria

Arkeologiska fynd visar att området varit bebott redan 9000 f.Kr. Handelsrutten från Skandinavien till Konstantinopel gick genom Kurland och gjorde området till ett välbeställt handelsområde, men också intressant för andra att kontrollera.

Tyska tiden

Från och med 1100-talet kom det starkaste inflytandet från tyskarna som bedrev missionsverksamhet och upprättade handelsstationer i området. År 1201 grundade Albert av Buxhoeveden Riga som biskopssäte och utgångspunkt för kolonisationen av inlandet. Året därpå grundade han svärdsriddarorden (som 1237 uppgick i Tyska orden) för att gå i spetsen för expansionen.

Tyskarna förblev dominerande till och med 1500-talet då de försvagades och Hansans inflytande i området minskade. Reformationen gjorde insteg i Riga och bidrog till Tyska ordens sönderfall samtidigt som böcker började ges ut på lettiska och den nationella identiteten stärktes.

Polska tiden

Under det livländska kriget (1558-1583) då Ivan den förskräcklige anföll från öster sökte man hjälp från kungadömet Polen-Litauen. Hertigdömet Kurland bildades och förblev självständigt under polsk överhöghet. Livland införlivades med Polen-Litauen men fick ändå behålla visst självstyre.

Svensktiden

Efter att på 1560-talet gått in som garant för Estland då Tyska orden bröt samman, och efter freden i Stettin 1570 då Estland slutligen tillföll Sverige, kände Polen sig alltmer hotat och gick till angrepp efter freden i Stolbova 1617. Sveriges landområden i området hade utökats på bekostnad av Ryssland. Gustav II Adolf svarade med att invadera Livland, 1621 erövrades Riga. År 1629 avsade sig kung Sigismund av Polen de polska kraven på Livland och det

svenska styret kunde stadfästas. Gustav II Adolf tog genast itu med att förbättra de svåra förhållandena. Ett universitet grundades i Dorpat (nuvarande Tartu i Estland), skolor startades, handel, jordbruk och det juridiska systemet reformerades.

Under det svenska styret startades skolor i alla livländska församlingar, svensk lag infördes, tortyr avskaffades. Bibeln översattes till lettiska och i de områden som styrdes direkt av den svenska kronan avskaffades livegenskapen (den avskaffades dock inte generellt). Efter slaget vid Poltava 1709 förlorade Sverige kontrollen av de baltiska områdena till Ryssland.

Hertigdömet Kurland (i huvudsak en del av dagens Lettland)

Under tiden som Sverige regerade över Livland förbättrades den ekonomiska situationen avsevärt i Kurland. Under hertig Jakob Kettler (1642-1681) expanderade industrin och en för det lilla hertigdömet enorm flotta byggdes upp. Efter stora nordiska kriget hamnade Kurland inom den ryska intressesfären och då Peter Biron den siste hertigen, på ryssarnas "vänliga rekommendation", abdikerade 1795 övergick hertigdömet till Katarina II.

Tyskt inflytande under rysk överhöghet

Under det ryska styret blev det den tyska lågadeln som övertog de flesta viktiga maktpositionerna medan letterna förblev livegna tills livegenskapen avskaffades 1811-1819.

En snabb ekonomisk utveckling tillsammans med framväxten av en bonde- och hantverkarklass bestående av letter gjorde att städerna under 1800-talet för första gången sedan de grundats började befolkas av letter. Med denna utveckling som bakgrund började en lettisk nationell rörelse att formas. Letter allierade sig allt mer med ryssarna mot balttyskarna, men det gjorde istället att tsarernas förryskningspolitik stärktes.

Som den mest industrialiserade delen av det ryska imperiet hade Lettland utvecklat en stark arbetarrörelse. Vid den första ryska revolutionen 1905 var uppslutningen stor i Lettland och omkring 650 tyskar och ryssar dödades. I efterspelet avrättades 2000 lettiska arbetare och lika många deporterades till Sibirien.

Första världskriget

Som en del av det ryska imperiet blev Lettland indraget i första världskriget redan från början. Många letter deltog i kriget på den ryska sidan och tusentals dödades när den ryska armén förlorade slaget vid Tannenberg i Preussen. 1915 besatte tyska trupper Kurland, men den ryska arméledningen lät sätta upp lettiska skyttebataljoner och dessa såg till att tyskarna inte kunde erövra Riga. Tyskarna återvände med förnyad styrka 1916 men ryssar och letter lyckades hålla Riga trots svåra förluster. Fronten gick längs floden Daugava (Düna eller Dvina på ryska) från slutet av år 1915 till 1 september 1917.

Framgångarna fick ryssarna att försöka återta Kurland i ett slag som inleddes den 23 december 1916 och som varade i 25 dagar. Den tyska fronten bröts upp, men ryska enheter vägrade att delta vilket omintetgjorde framgången. Letterna kände sig bedragna och många flydde från landet. Senare under 1917 intog tyskarna Riga.

Under år 1917 började man i Lettland tala om att bilda en autonom delrepublik. Under februarirevolutionen 1917 tvingades den ryske tsaren Nikolaj II att abdikera. Den nya ryska regeringen med statsminister Kerenskij vägrade dock att släppa greppet om Lettland och detta ledde till en radikaliserings av den lettiska rörelsen. Krav på fullständig självständighet för Lettland blev nu målet.

Självständigheten

I mars 1918 avträdde Ryssland de baltiska områdena till Tyskland genom freden i Brest-Litovsk. För tyskarna gick kriget allt sämre och den 11 november 1918 skrev Tyskland och Ententen under vapenstillståndet som avslutade första världskriget.

Inom en vecka efter den tyska kapitulationen bildades en lettisk regering av Kārlis Ulmanis och den 18 november 1918 förklarade sig Lettland självständigt.

Samtidigt trängde Röda Armén västerut och tyska vapen och förråd föll i dess händer. Den lettiska regeringen utrymde Riga och flydde till Liepāja. Röda Armén stödde sig bland annat på delar av de lettiska skyttebataljonerna. Lenin lovade självbestämmande till de lettiska bolsjevikerna medan den nyligen utropade regeringen i Riga sågs som tyska marionetter. Den 17 december 1918 utropades den lettiska sovjetrepubliken. De lettiska bolsjevikerna kastade ut de tyska ockupanterna ur landet innan de införde kommunism i Lettland. De började genast med klasskampen, 3 632 "kontrarevolutionärer" arresterades. Snabbt nationaliserades alla produktionsmedel men snart utbröt hungersnöd.

I Kurland fanns fortfarande tyska trupper kvar och den nationella regeringen kunde under tiden bygga upp en estnisk-lettisk styrka och båda arméerna kunde anfalla i mars 1919. Riga erövrades men först efter att tyska trupper under den "vita terrorn" hade häktat 4 000 personer, varav många dödades. Därefter gick de tyska trupperna till anfall, inte mot kommunisterna, utan mot den estnisk-lettiska styrkan. Efter hårda strider fick tyskarna den

22 juni 1919 ta till flykten och den 8 juli 1919 kunde regeringen med ministerpresident Kārlis Ulmanis återvända till Riga.

Självständigheten accepterades varken av de lettiska bolsjevikerna eller tyskarna som fanns kvar i landet. Sovjetiska trupper invaderade landet och formerade en regering i Valka innan man i januari 1919 intog Riga. Ulmanis regering flydde till Liepaja där de fick visst stöd från den brittiska flottan och inledningsvis även från kvarvarande tyska trupper. Tyskarna ville dock inte ha ett självständigt lettiskt styre och organiserade därför en kupp mot Ulmanis som undkom endast genom att fly till ett brittiskt skepp. Västmakterna tvingade tyskarna att dra sig tillbaka och med hjälp av polska trupper drevs bolsjevikerna ut ur Lettgallen som kunde införlivas i Lettland 1920.

Efter att under fem år ha härjats av strider fanns det 1920 mest bara ruiner kvar. Befolkningen 1914 var 2,5 miljoner, 1925 endast 1,8 miljoner. Under 1920-talet genomfördes en jordbruksreform där marken omfördelades från tysk-baltiska storjordbruk till lettiska småjordbruk. Reformen ledde till produktivitetsförbättringar och 1938 var Lettland Europas fjärde största köttexportör.

Lettland, 1920-1940

Som konstitutionell förebild hade man den tyska Weimarrepubliken och makten låg därmed hos parlamentet, medan presidenten endast hade en representativ funktion. Efter att Bondeförbundets ledare Kārlis Ulmanis misslyckats att få parlamentet att acceptera ett förslag att öka presidentens makt på bekostnad av parlamentet genomförde denne en statskupp den 15 maj 1934. Parlamentet upplöstes och alla politiska partier förbjöds. Ulmanis var även president från 1936. Reformeringen av valsystemet sattes aldrig i verket utan diktatur rådde fram till andra världskriget.

Andra världskriget

Genom Molotov-Ribbentrop-pakten delade Tyskland och Sovjetunionen upp Baltikum i intressesfärer och Lettland hamnade i den sovjetiska. Efter krigsutbrottet krävde Sovjetunionen att ett biståndsavtal skulle slutas och 30 000 sovjetiska soldater stationerades i Lettland. Trycket ökade under sommaren 1940 då Sovjetunionen krävde att en ny regering skulle bildas, en regering som hade Sovjetunionens "förtroende". Den 17 juni 1940 ockuperades Lettland och president Ulmanis tvingades tillsätta en regering med kommunister eller personer med en positiv syn på Sovjetunionen. Den nya regeringen utlyste nyval, legaliserade kommunistpartiet och trakasserade alla som kunde tänkas opponera sig mot de nya tiderna. 12 timmar innan vallokalerna stängde publicerade nyhetsbyrån TASS valresultatet, 97,6 procent röstade på "Det arbetande folkets block". En vecka senare samlades det "nyvalda" parlamentet och utropade genast Lettland till sovjetrepublik, dagen efter nationaliserades banker och större företag. President Ulmanis arresterades och deporterades till norra Kaukasus. Han dog 1942.

Svenska Utrikesdepartementet accepterade snabbt de politiska förändringarna och hotade den lettiska ambassadören i Stockholm med polishandräckning om inte ambassaden överlämnades till Sovjetunionen.

Under resten av 1940 häktades och dömdes 7 020 personer i den terror som riktades mot letterna. Av dessa arresterades 980 personer medan resten deporterades till straffläger i Sovjetunionen. Nästa sommar häktades 15 081 män, kvinnor och barn och deporterades till Sibirien.

Den 22 juni 1941 anföll Tyskland Sovjetunionen och kunde snabbt erövra hela Baltikum. Det fanns förhoppningar om självstyre under tyskt beskydd men tyskarna ville genomföra en tysk kolonisation och exploatera landet för att stödja krigsansträngningarna. Eftersom det inte fanns tyska tjänstemän att besätta viktiga poster fick letterna en begränsad självförvaltning.

Den 30 juli 1944 lyckades Röda armén tränga fram till Rigabukten, panik utbröt och den tyska administrationen lämnade hastigt landet. Den 13 oktober 1944 föll Riga. De tyska och lettiska trupperna hade lyckats hålla Kurland och striderna där kan jämföras med andra världskrigets största drabbningar och minst 250 000 soldater dödades under sju månaders strider. De sovjetiska trupperna lyckades inte besegra sina motståndare innan kapitulationen den 8 maj 1945.

Kriget innebar en enorm förstörelse, mycket värre än efter första världskriget. 1939 hade Lettland två miljoner invånare, 1945 återstod 1,4 miljoner - en minskning med 30 procent.

Sovjetisk ockupation som Lettiska SSR

Efter krigets slut fortsatte en antisovjetisk gerilla att verka genom att skjuta vakter, inrikestrupper och partifunktionärer. Gerillan tros ha omfattat mellan 5 000 och 15 000 medlemmar och var som aktivast år 1945-1947.

Ungefär 5 000 letter flydde till Sverige. Den svenska regeringen förbjöd politisk verksamhet, censurerade deras tidningar och utlämnade 150 internerade lettiska soldater till Sovjetunionen. De internerade kunde på goda grunder anta att de skulle straffas för landsförräderi om de tvingades tillbaka. Utrikesminister Östen Undén hävdade flera gånger att Sovjetunionen var en rättsstat och att balternas rädsla var helt obefogad. Den så kallade *baltutlämningen* verkställdes den 25 januari 1946.

I Lettland kopplade ockupationsmyndigheterna greppet genom att den 20-30 mars 1949 deportera ungefär 50 000 människor, främst småbrukare. På så vis underlättades omvandlingen av jordbruket till ett kollektivjordbruk. Resultatet blev en dramatisk nedgång i jordbruksproduktionen. Man genomförde också en kraftig satsning på industrier.

Efter Stalins död den 5 mars 1953 kunde letter börja få inflytande i det lettiska kommunistpartiet. Sekreteraren i Lettlands kommunistparti Eduards Berklavs ville i någon mån stoppa förryskningen av Lettland, begränsa den ryska invandringen, kräva någon

kunskap i lettiska av tjänstemän och förhindra att lettiska ungdomar spreds över hela Sovjetunionen. 1959 anklagades han dock för nationalism och avsattes.

Berklavs ersattes av den mot Moskva trogne rysslandsletten Arvīds Pelše som tidigt hade krävt kollektivisering av jordbruket och deportation av "klassfiender". Han såg till att industrialisering fortsatte, bland annat med en stor kemisk industri, och att rysk invandring uppmuntrades. Enligt vissa uppgifter ville han att huvudstaden Riga skulle byta namn till "Gagaringrad". Oändliga naturvärden förstördes för alltid när ett vattenkraftverk byggdes i floden Daugavas dalgång.

Förryskningspolitiken

För att kunna klara utbyggnaden av den tunga industrin efter andra världskriget hämtades arbetskraft från hela Sovjetunionen. För dessa människor fanns inga krav på att lära sig det lettiska språket eller Lettlands historia. De enda tillåtna språkskolorna var de ryska. I skolorna undervisades främst i Sovjetunionens historia. Lettiskspråkiga värnpliktiga gjorde i regel värnplikten långt hemifrån och där talades endast ryska.

Andra självständigheten

När Michail Gorbatsjov blev generalsekreterare i det sovjetiska kommunistpartiet den 11 mars 1985 inleddes en process som så småningom skulle leda till Sovjetunionens upplösning. Genom att öppet diskutera brister och tillkortakommanden i samhället, *glasnost*, skulle det bli möjligt att införa strukturella förändringar i samhället, *perestrojka*. Tanken var att den allmänna opinionen på så vis skulle sätta tryck på ovilliga byråkrater att genomföra partiledningens nya direktiv. Men snabbt lossnade alla spärrar på vad som kunde kritiseras. Efter att först ha kritiserat Brezjnev-tidens misslyckanden och sedan Chrusjtjovs ledarstil börjades massförsvinnandena under Stalin diskuteras och slutligen den nästan halvt gudomliga officiella bilden av Lenin.

1986 bildades i Liepaja en Helsingfors-kommitté, *Helsinki-86*, för att övervaka hur 1975 års Helsingfors-avtal fullföljdes. De tre grundarna trakasserades av KGB men lyckades anordna en demonstration i Riga till minne av massdeportationerna 1941. Nya demonstrationer anordnades i augusti till minne av Molotov-Ribbentropakten och i november till minne av utropandet av den lettiska republiken 1918. Demonstrationerna upprepades även året efter och samlade allt fler deltagare. I oktober 1988 bildades Lettlands folkfront som krävde kulturell och ekonomisk autonomi men ej självständighet för Lettland. Det lettiska kommunistpartiet togs på sängen men i början av 1989 bildades Interfronten (Lettiska SSR:s Arbetande folks internationella front) som ville bevara det sovjetiska samhället och var motståndare till de nationella strävandena och att begränsa invandringen av rykstalande.

Den 26 mars 1989 var det val till Sovjetunionens folkkongress och för första gången fanns det flera kandidater att välja mellan. Av Lettlands 52 mandat gick 33 till folkfronten eller till kandidater som stödde folkfronten. Med valresultatet i ryggen kunde folkfronten den 31 maj 1989 kräva landets självständighet. Under hösten 1989 beslöt respektive högsta sovjet i Estland, Lettland och Litauen att olagligförklara den sovjetiska ockupationen 1940. Under året drevs också det lettiska kommunistpartiet på den ena reträtten efter den andra, förbudet mot konkurrerande partier avskaffades och självständighetstidens flagga, statsvapen och nationalsång återinfördes.

Den 18 mars 1990 var det val till Lettlands högsta sovjet och folkfronten vann 131 av 201 platser och den 4 maj 1990 förklarade denna att Lettlands självständighet skulle återupprättas efter en övergångsperiod. Michail Gorbatsjov svarade på detta att deklARATIONEN stod i strid med Sovjetunionens konstitution och därmed olaglig. Gorbatsjov var då i färd med att förbereda en ny sovjetisk konstitution som skulle göra Sovjetunionen till en genuint federal stat men de baltiska staterna förklarade sig inte vara intresserade av detta. Genom att det lettiska kommunistpartiet hade förlorat sin ledande roll hade Moskva därigenom förlorat sina ögon och öron i Lettland och förmåga att alls påverka händelseutvecklingen lokalt.

Den 20 januari 1991 gick det sovjetiska inrikesministeriets specialtrupper, *de svarta baskrarna*, till angrepp mot inrikesministeriet i Riga. Samtidigt i Litauen dödades 14 människor när sovjetiska trupper intog TV-tornet i Vilnius. Bilderna visades över hela världen och ökade det internationella stödet för baltisk självständighet. Händelserna bör ha gynnat strävandena efter självständighet vid folkomröstningen om självständighet den 3 mars 1991. 87,5 procent av de röstberättigade deltog och 73,6 procent röstade för en "självständig och demokratisk lettisk republik". Som svar på detta menade Gorbatsjov att deklARATIONERNA om självständighet var olagliga och att det enda sättet att lämna Sovjetunionen var med stöd av tre femtedelar av ledamöterna i Sovjetunionens högsta sovjet - något som var omöjligt så länge Sovjet var en stalinistisk enpartistat.

Den 19 augusti 1991 genomfördes ett kupp försök i Sovjetunionen och Gorbatsjov hölls i husarrest under några dagar. Lettlands högsta råd förklarade den 21 augusti 1991 Lettland självständigt och den 6 september 1991 erkände Sovjetunionen landets självständighet.

I mars 1993 introducerades den lettiska valutan lats och i juni samma år hölls de första demokratiska valen. 1994 undertecknade Rysslands president Boris Jeltsin ett avtal om tillbakadragande av de ryska trupperna till augusti samma år. Kvar i landet finns fortfarande en viss spänning mellan etniska letter och etniska ryssar. Endast avkomlingar till dem som var medborgare före andra världskriget fick automatiskt lettiskt medborgarskap, medan övriga (främst ryssar) först måste examineras i lettiska språket och i lettisk historia för att få medborgarskap.

2004 fick Lettland fullt medlemskap i EU och NATO.

Litauen

Litauen år 1400

Litauen var kanske det sista landet i Europa att kristnas. Den litauiska staten, som grundats under 1200-talet, övergick till kristendomen 1387, i samband med att den litauiske storfursten Jogaila blivit kung av Polen. Tidigare hade de olika litauiska stammarna varit självständiga, men ett sammanhållet rike blev nödvändigt under trycket från bland annat Tyska orden. Det medeltida Litauen blev en regional stormakt, som behärskade en stor del av nuvarande Östeuropa, från Östersjön till Svarta havet.

Medeltiden

Mindaugas, härskade över Litauen 1239-63, och förde ständiga krig med Tyska orden, Polen och de ryska staterna. För att få hjälp mot sina många fiender lät han 1252 döpa sig och grundade ett romersk-katolskt biskopsdöme i Vilna och blev 1253 krönt av ärkebiskopen i Riga och av Vatikanen. Enligt uppgift skall han 1260 ha avsvurit sig kristendomen och genomförde 1261 ett infall i Livland och hotade att besegra Tyska orden men avled 1263 varpå hans rike splittrades. Under de följande åren härjades Litauen av inbördeskrig och kamp mellan katolska, rysk-ortodoxa och hedniska grupper. Gediminas lyckades åter ena riket och göra Vilna till huvudstad. Efter att ha enat riket erövrade han Kiev, Pskov, Novgorod med flera riken.

Vid hans död delades riket mellan hans sju söner. Med tiden kom dock makten att samlas hos två av dem, Algirdas i Vilna och Kęstutis i Kaunas, varav den senare erkände den förre som överhuvud. Algirdas lät döpa sina söner enligt ortodox ritual. Han lät samtidigt inkalla tyska hantverkare och mottog katolska munkar. 1370 led Algirdas och Kęstutis nederlag mot ordensridarna i slaget vid Rudau och 1380 tvingades Litauen avstå Samogitien till Tyska orden. 1377 efterträddes Algirdas av sin son Jogaila (Vladislav II av Polen) som Litauisk härskare. Denne lät 1382 strypa sin farbror Kęstutis i borgen Kreva och tog ensam makten i riket. Hårt ansatt av Tyska orden tvingades han söka stöd hos Polen, vars drottning Hedvig han gifte sig med efter att ha övergått till katolska läran och tagit namnet Vladislav. Efter en rad olika utfästelser blev han vald till Polens kung. 1392 blev han tvingad att insätta Kęstutis son Vytautas som Litauens storfurste, men förblev dennes överherre. 1410 besegrade han ordensridarna i slaget vid Tannenberg och genom freden i Thorn 1411 förvärvade han åter Samogitien till Litauen.

Genom unionen i Horodlo 1413, då 47 litauiska stormän med katolsk tro upptogs som polska adelsmän, förenades de båda länderna ytterligare, Litauen blev ett katolskt land och den tidigare framgångsrika rysk-ortodoxa missionen stoppades. Föreningen mellan Polen och Litauen blev därefter allt starkare.

Det polsk-litauiska samväldet

Storfurstendömet Litauen och kungadömet Polen hade i praktiken befunnit sig i personalunion under lång tid. 1569 förenades de båda länderna genom unionen i Lublin i en realunion med benämningen "Samväldet" eller Polen-Litauen. Kungen av Polen, som samtidigt var storfurste av Litauen, valdes av riksdagen, och de olika kungarna kom från olika adelsätter. Litauen fick dock behålla sina egna lagar, en högsta domstol, en egen armé och speciella högre ämbetsmän.

Under 1800-talet började en litauisk vilja till självständighet att växa fram precis som i grannländerna Estland och Lettland då Litauen var en del av kejsardömet Ryssland.

Under 1800-talets nationella frihetsrörelser väcktes nationalismen även i Litauen, utgående från universitetet i Vilna. Tsarregimen lyckades dock dämpa de nationella rörelserna genom en i förhållande till övriga Ryssland frisinnad bondepolitik. De polska storgodsägarna stod i ett tämligen kyligt förhållande till den litauiska allmogen. Trots detta blev Litauen indraget i de Polska upproren 1830-31 och 1863 och efter det sistnämnda upproret utsattes befolkningen för hårda repressalier, och en hård förryskningspolitik inleddes.

Första världskriget och självständigheten

1915-1918 var Vilnius och Litauen ockuperat av tyska trupper. Sedan de tyska trupperna lämnat landet ryckte bolsjevikerna in i landet. 5 januari 1919 utropades ett "Sovjetlitauen" i Vilnius. I februari beslutades att den nya rådsrepubliken skulle förenas med Vitryska SSR i Litauisk-vitryska SSR.

Mykolas Sleževičius, som under tiden residerade i Kaunas, fick ett stort statslån i Tyskland, en armé mobiliserades och med polskt bistånd återställdes den borgerliga regeringen. Sin förste president fick Litauen i Antanas Smetona, som organiserat frihetsrörelsen under första världskriget. Sedan polackerna i april 1919 fördrivit bolsjevikerna från Vilnius, behöll de staden i stället för att överlämna den till Litauen. Under Polsk-sovjetiska kriget 1919-1921 erövrade Sovjetunionen Vilnius från Polen och staden överlämnades nu till Litauen. Genom Suvlakifördraget 6 november 1920 hade en neutral zon upprättats som innefattade bland annat Vilnius. Tre dagar därefter ryckte polska friskaror under Lucjan Żeligowski in i zonen och upprättade där en autonom republik, Central-Litauen, som 1922 införlivades med Polen som vojvodskapet Wilno. Den 15 mars 1923 erkändes Vilnius som en del av Polen. Huvudstaden i det nybildade Litauen flyttades då till Kaunas.

Litauen 1923

En författning antogs 1 augusti 1922, och samma år beslutades om att upplösa storgodsens. Den politiska striden kom att utspela sig mellan *tautininkai*, ett högersinnat nationalistparti med Antanas Smetona och Augustinas Voldemaras som ledare, de klerikala kristliga demokraterna, ofta allierade med bondeförbundet på ena sidan och folksocialisterna och socialdemokraterna på den andra. Då de båda sistnämnda vann i valen i maj 1926 en stor seger. Den 17 december 1926 genomförde *tautininkai* militärkupp. Smetona blev president och Voldemaras ministerpresident och diktator, från 1927 styrde man utan parlament. Voldemaras störtades i september 1929, men *tautininkai* behöll makten, och 1932 utsågs Smetona till president. Från 1930-talet gjorde en stark fascistisk rörelse sig påmind i Litauen.

Frihetstiden sträckte sig fram till slutet av 1930-talet då Sovjetunionens intentioner att ta över Litauen blev tydliga. Litauen tvingades bland annat gå med på sovjetiska truppers närvaro i landet.

Andra världskriget

I samband med andra världskrigets utbrott och det tyska intåget i Polen invaderades Litauen av sovjetiska styrkor den 15 juni 1940 i enlighet med Molotov-Ribbentroppakten. Detta förde i sin tur med sig att landets historiska huvudstad Vilnius återfördes till Litauen från Polen. Den 21 juli omdanades landet till Litauiska socialistiska sovjetrepubliken. Formellt annekterades landet av Sovjetunionen efter en, av kommunisterna, arrangerad folkomröstning där 99 % av de röstberättigade uppgavs ha deltagit. Vilnius blev nu huvudstad i den sovjetiska delrepubliken Litauiska SSR. Den sovjetiska ockupationen associeras av litauerne med lidande och förtryck. Den gamla huvudstaden Kaunas drabbades extra hårt. I juni 1941 gick flera godståg till Sibirien med stora delar av den politiska och intellektuella eliten, affärsidkare och bönder som motsatte sig tvångskollektiviseringen.

Vid inledningen av Operation Barbarossa i juni 1941 intog tyska trupper Litauen. Landet blev nu en del av det tyska ockupationsområdet Ostland. Den tyska ockupationen varade fram till 1944, med katastrofala följder för framför allt den judiska befolkningen. Landet invaderades ånyo av Sovjetunionen 1944 och blev en del av unionen fram till dess fall som Litauiska SSR. I

samband med andra världskriget och den sovjetiska ockupationen flydde en stor del av den litauiska befolkningen västerut, en stor del emigrerade till USA. Samtidigt fördrevs den polska befolkningen från Vilnius och andra områden som tillförts den nya sovjetrepubliken.

Litauiska SSR

Långt in på 1950-talet fanns reguljära förband som uppstått ur den tidigare litauiska armén, de kallades Skogsbröderna. Skogsbröderna kämpade för ett fritt Litauen och hade sina baser ute i de litauiska skogarna. Den sovjetiska makten slog ner hårt mot skogsbröderna och deras sympatisörer. De som tillfångatogs dömdes till döden eller långa straff i sovjetiska arbetsläger.

Under 1960-talet verkade motståndsrörelsen i form av olika studentgrupper som spred underjordiska tidskrifter om Litauen och litauisk kultur. Man utförde även aktioner där den förbjudna litauiska trikoloren hissades. En av de mest dramatiska händelserna var studenten Romas Kalantas protest då han brände sig till döds i Kaunas 1972.

Under 1980-talet samlades krafterna för ett fritt Litauen inom rörelsen Sajudis med Vytautas Landsbergis som en av ledarna. En av tidiga framgångarna var att man 1988 åter fick använda Litauens flagga.

Åter självständighet

11 mars 1990 Litauen var först att lämna unionen och blev åter självständig stat.

Under Litauens kamp för självständighet valde Sovjetunionen att ockupera TV-tornet i Vilnius under 222 dagar. Litauiska frihetskämpar demonstrerade mot ockupationen. Under våldsamheter med sovjetiska stridsvagnar inblandade dog 14 litauiska demonstranter vid TV-tornet. En utställning om händelserna finns i tornets bottenplan och ett minnesmärke finns vid Litauens parlamentsbyggnad i Vilnius.

29 mars 2004 blev Litauen medlem i NATO. Den 1 maj 2004 blev Litauen medlem i EU.

Karta över dagens Litauen

Ostpreussen

Ostpreussen är ett historiskt tyskt territorium beläget vid sydöstra delen av Östersjön, huvudsakligen mellan floderna Weichsel (Wisla) och Memel (Njemen). I dag delas större delen mellan Polen och Ryssland (Kaliningradenklaven) samt en mindre del av Litauen.

Ostpreussen bildade en del av den i öster och väster gående baltiska sjöplatån. De största av de gruppvis liggande sjöarna var de Masuriska, huvudfloder var Njemen och Pregel samt Passarge. Befolkningen var huvudsakligen tysk (81,4 procent), men det fanns också litauer och polacker, 84,3 procent var protestanter. På Kuriska näset och vid Memel bodde några hundra letter, som själva kallade sig kurer.

Näringsliv

Befolkningen sysselsatte sig företrädesvis med jordbruk och ladugårdsskötsel, i mindre grad med industri. Boskapsskötseln var högt utvecklad, i synnerhet hästaveln, i vilket hänseende Ostpreussen stod högst i landet. Ett stort stuteri fanns i Trakehnen, som gav namn på hästrasen Trakehnare.

Det berömda stuteriet i Trakehnen.

De viktigaste industrigrenarna var brännvinsbränning, öltillverkning, textilindustri och maskintillverkning, trävaruindustri, pappers- och tegeltillverkning, torvberedning samt fartygsbygge. En specialitet för kustbefolkningen var insamling av bärnsten. Rederier inom provinsen redogjorde 1912 för 33 större fartyg. Hamnstäder var Königsberg, Pillau och Memel.

Historia

Området beboddes inledningsvis av den baltiska stammen pruser (*preussarna*). På 1220-talet tog Tyska orden kontroll över området varpå pruserna kristnades och förtyskades eller utrotades. 1255 anlades staden Königsberg (nuvarande Kaliningrad). Efter trettonåriga kriget mellan Tyska orden och Polen-Litauen 1454-1466 delades Tyska ordens stat vid freden i Thorn så att den västra delen av området, med Danzig (nuvarande Gdańsk), avträdde till Polen och blev *Kungliga Preussen* medan den östliga delen blev *Ordenspreussen*, som tvingades erkänna polsk överhöghet. Detta *Ordenspreussen* blev 1525 *hertigdömet Preussen* när dess hertig antog reformationen.

1618 ingick hertigdömet Preussen i dynastisk personalunion med Brandenburg. 1660 gjordes hertigdömet helt fritt från polsk överhöghet genom att ingå allians med kung Karl X Gustav under Sveriges krig mot Polen 1655-1660. Brandenburgs kurfurste Fredrik III antog 1701 titeln *kung i Preussen*. Preussen omfattade nu inte längre enbart Ostpreussen utan hela staten Brandenburg-Preussen. Vid Polens första delning 1772 införlivades Västpreussen,

inklusive Hinterpommern och Danzig, med Preussen varpå namnet Ostpreussen kom att brukas för det historiska området Preussen.

Ostpreussen i riket

Efter Polens delningar 1772-1795, vilka mer än fördubblade Preussens yta, Napoleons slutgiltiga nederlag och som ett resultat av Wienkongressen 1815, blev Preussen, i vilket Ostpreussen ingick, den största och dominerande av de tyska staterna. Efter de tyska staternas seger i det fransk-tyska kriget 1870-1871, grundades Kejsardömet Tyskland. Det enade Tyskland utropades den 18 januari 1871 i spegelsalen på slottet i Versailles. Preussens kung, Vilhelm I, blev nu även kejsare av Tyskland. Makten tillföll i huvudsak regeringschefen som fick titeln rikskansler. Under 1871-1890 var Otto von Bismarck rikskansler och fick epitetet , "järnkanslern".

Första världskriget

Under första världskrigets inledning, i mitten av augusti 1914, ryckte mycket överrumplande för Tyskland, två ryska arméer in i Ostpreussen, under generalerna Rennenkampf och Samsonov. Den lokale befälhavaren chefen för den tyska 8:e armén, generalöverste Max von Prittwitz, drabbades av panik och föreslog reträtt till i skydd av floden Weichsel. Generalstabschefen Helmuth von Moltke d.y. ansåg att detta var en felaktig åtgärd och att von Prittwitz inte var rätt man för jobbet. Moltke utsåg general Paul von Hindenburg till ny chef för 8:e armén och överkvartermästaren Erich Ludendorff till hans stabschef. Hindenburg mötte i samband med detta för första gången Ludendorff. Tillsammans lyckades de med hjälp av det tyska järnvägsnätet först lura Samsonovs 2:a armé i en fälla, slaget vid Tannenberg, där hans armé i princip tillintetgjordes och Samsonov begick självmord. Därefter vände man sig mot Rennenkampfs 1:a armé, som efter att fått höra om Samsonovs öde beordrade till reträtt. Ostpreussen hade därmed befriats.

Versailles och mellankrigsperioden

Versaillesfördraget och Wilsondoktrinen stipulerade att det återuppståndna Polen, efter 130 år utan land, skulle ha tillgång till en hamn. Därmed skars Ostpreussen geografiskt av från det övriga Tyskland genom den så kallade "polska korridoren". Därmed förlorade Tyskland nästan hela Västpreussen, inklusive dess huvudstad, Danzig. Även den nordligaste delen av Ostpreussen, kring staden Memel (nuvarande Klaipėda) förlorades till det likaledes återuppståndna Litauen.

Att Ostpreussen saknade geografisk kontakt med övriga riket var en av de punkter från Versaillesfördraget som irriterade Tyskland under hela mellankrigstiden. Detta faktum kom att användas av nazisterna, och blev ytterst påtagligt strax efter att Adolf Hitler var klar med annekteringen av Böhmen och Mähren i Tjeckoslovakien under våren 1939. Nu ansåg Hitler att det var dags att sätta Polen i fokus. Återupprättandet av den geografiska kontakten med Ostpreussen var ett av Tysklands mål med anfallet mot Polen den 1 september 1939.

Baltisk staterna och Ostpreussen 1935

Andra världskriget

Genom återupprättandet av Reichsgau Westpreussen och Wartheland sammanfördes åter Ostpreussen med övriga Tyskland 1939-1945. Under andra världskriget, efter Tysklands anfall mot Sovjetunionen den 22 juni 1941, förlade Hitler Oberkommando des Heeres högkvarter för östfronten, "Wolfsschanze", i en skog fyra kilometer öster om den ostpreussiska staden Rastenburg.

I andra världskrigets slutskede, med början den 13 januari 1945, erövrade Röda armén Ostpreussen. Sovjetunionens mycket hastiga framryckning vintern 1945 gjorde att stora delar av den tyska civilbefolkningen hals över huvud, under kaotiska förhållanden, flydde västerut från de östra delarna av Tyskland.

Efter andra världskrigets slut 1945 delades den preussiska provinsen Ostpreussen i en nordlig del som tillföll Sovjetunionen och en sydlig del som tills vidare ställdes under polsk förvaltning, vilken senare blev permanent.

Den tyska befolkningen i Ostpreussen, 97% av provinsens invånare, fördrevs och ersattes istället av ryssar i den norra delen och polacker i den södra.

Efter 1945

Östtyskland erkände Oder-Neisselinjen 1950 och i samband med Willy Brandts östpolitik undertecknade Västtyskland i augusti 1970 ett fördrag i vilket man erkände samma gränslinje. Uppdelningen blev åter ratificerad genom att det återförenade Tyskland 1990 erkände Oder-Neisselinjen som sin östgräns.

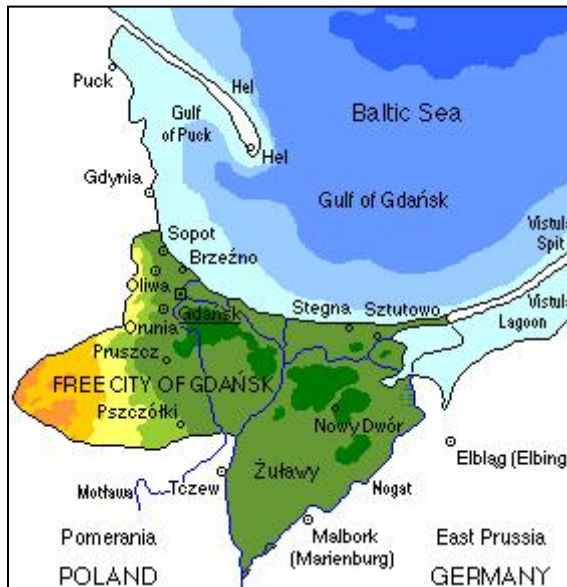
Den södra delen av Ostpreussen är idag helt "förpolskad" och utgör en ordinär del av Polen. Den polska staten har motsatt sig fördrivna tyskars krav på kompensation för förlorad egendom och återkrav av sådan. Polen motiverar sin inställning dels med att landet aldrig fått något krigsskadestånd från Tyskland och dels med att man själv har en stor grupp fördrivna polacker från territorier som annekterades av Sovjetunionen 1945 och som aldrig erhållit någon ersättning för förlorad egendom.

Den norra delen, med Ostpreussens gamla huvudstad Königsberg, nuvarande Kaliningrad, är en del av Ryssland. Området tjänar främst som rysk flottbas.

Den allra nordligaste delen av Ostpreussen, Memelområdet med staden Memel, nuvarande Klaipėda, tillhör idag Litauen. Omkring 4 000 tysktalande finns kvar i Klaipėdatrakten. Detta område förlorades av Tyskland till Litauen redan efter första världskriget. Tyskland återtog Memelområdet den 22 mars 1939 men förlorade det åter 1945.

Danzig

Fria staden Danzig var en autonom så kallad *fri stad/fristat* som existerade från 1920 till 1939. Fria staden Danzig gränsade till Polen och den tyska enklaven Ostpreussen.

Karta över Fristaden Danzig

Fria staden Danzig bildades den 15 november 1920 i enlighet med villkoren från freden i Versailles. Fristaten utgjordes av hamnstaden Danzig och drygt tvåhundra mindre städer och byar. Enligt Nationernas förbund skulle fristaten vara åtskild från Tyskland.

Fristaten hade 356 740 invånare (1919), varav 93 procent var tyskar. De viktigaste orterna inom området var, förutom staden Danzig, Zoppot, Ohra, Oliva, Tiegenhof och Neuteich.

Författning och historia

I president Wilsons 14 punkter hade Polen, bland annat, utlovats "fritt och säkert tillträde till havet". Den kommitté för polska ärenden, som på Pariskonferensen framlade förslag till gränser för Polen, yrkade därför att Danzig med omnejd enligt bifogad kartbild skulle tilldelas den nya polska staten såsom dess naturliga hamn. Förslaget stötte på starkt engelskt motstånd och resultatet blev en kompromiss, enligt vilken Tyskland skulle avträda Danzig med kringliggande område till ententen som förklarade det avträdde området för en fri stat under skydd av Nationernas förbund. Polens intressen i Danzig skulle tillgodoses genom ett fördrag mellan Polen och Danzig.

Åt Polen garanterades en fri zon i hamnen och Danzigs blev en del av det polska tullområdet, vidare fick Polen rätt att fritt använda de vattenvägar, kajer och dockor, som var nödvändiga för Polens import och export, förvaltning av järnvägsnätet inom området samt av post-, telegraf- och telefontrafiken mellan Polen och Danzigs hamn. Polen skulle få arrendera eller köpa de tomter, som krävdes för utveckling och förbättring av bland annat hamn- och

järnvägsanläggningar, och i Danzig fick ej några undantagsbestämmelser träffas till skada för polska undersåtar eller andra personer av polsk härstamning eller med polskt språk. Till Polen överläts även ledningen av Danzigs utrikesärenden och skyddandet utomlands av dess medborgare.

I Danzig skulle Nationernas förbund företrädas av en överkommissarie med befogenhet att i första instans träffa avgörande om alla tvister mellan Danzig och Polen rörande tolkningen av bestämmelserna i fredsfördraget och alla till detta supplerande avtal. I samförstånd med honom skulle Danzigs författning utarbetas av valda representanter för den fria staden och därpå ställas under Nationernas förbunds garanti.

Enligt fördraget med Polen av den 9 november 1920 företrädde Polen i Danzig av en diplomatisk representant, som bland annat förmedlade Danzigs förbindelser med polska regeringen, bevakade de polska intressena och viserade pass. Frihamnen och vattenvägarna förvaltades av en hamnstyrelse med lika många danzigiska och polska ledamöter (högst fem från vardera hållet) samt en opartisk ordförande, utsedd av Danzig och Polen gemensamt eller, om de ej kunde enas, av överkommissarien. Danzig fick inte uppta utländska lån utan polskt samtycke. Vid vissa för Danzigs handel viktiga polska konsulat fanns ombud för Danzig anställda.

Danzigs handelsflotta hade rätt att föra egen flagg. Danzig behöll tills vidare tysk valuta, men i fördraget med Polen stadgades, att förhandlingar "i syfte att få till stånd ett enhetligt myntsystem" skulle, så snart omständigheterna medge, upptagas med Polen. Tullgemenskapen med Polen började i januari 1922.

Danzigs historia som fri stad kännetecknades huvudsakligen av ihärdigt motstånd mot Polens försök att vidga sina rättigheter i Danzig och främja dess "förpolskning".

I januari 1933 utnämndes Adolf Hitler till tysk rikskansler och nazisterna grep makten. Lokala nazister övertog 1933, även styret över Danzig. Med andra världskrigets utbrott den 1 september 1939 upphörde Fristaden Danzig att existera och inlemmades i det nyinrättade Reichsgau Danzig-Westpreussen med Albert Forster som Gauleiter och riksståthållare.

Program för resan till Polen 2018

Dag 1.

Onsdag 27 juni

Buss Karlstad – Stockholm (300 km), färja till Riga

Tid	Aktivitet	Anteckning
10.00	Buss avgång från Karlstad,	Centralstation, Karlstad Hemvärnsgård By 51
10.30	Påstigning Kristinehamn	Stopp vid McDonalds
12.00	Paus i Arboga	Lunch 1 timma
13.30	Påstigning Eskilstuna	Stopp vid McDonalds
15.30	Ankomst Värtahamnen i Stockholm	Varje deltagare tar med sitt eget bagage till terminalen.
17.00	Avgång M/S Romantika Stockholm – Riga Restid 17 timmar	Tallink Silja, 2-bädds utsideshytt
19.30	Gemensam middag, buffé	Smörgås och dryckesbuffé i Buffé Tallink, däck 7. Bordplaceringen erhålles vid incheckningen.
21.00	Barrunda eller sovertime	Enskilt

Dag 2.

Torsdag 28 juni

Ankomst Riga

Tid	Aktivitet	Anteckning
08.00	Morgonrutiner/egen tid/frukost	Frukostbuffé
11.00	Färjan ankommer Riga,	Guiden möter vid färjan
	Gemensam lunch	Lunch enligt guiden
E.m.	Rundvandring i Riga	Till fots med egen "guide"
E.m	Incheckning på hotell Tallink Hotel Riga. Inga rum kan garanteras före kl. 15.00.	Tallink hotell Riga Elizabetes 24, Riga www.tallinkhotels.com/tallink-hotel-riga Tel: +371 6709 9760
16.00	Information om slaget vid Düna och Lettlands försvar idag.	Om tid finns kommer Sveriges militärattaché i Lettland att berätta om landets försvar. Björn kommer att berätta om slaget vid Düna. Vi är på Hotellet
Kvällen	Middag genom egen försorg	

Dag 3.

Fredag 29 juni

Buss Riga - Siauliai - Vilnius (350 km)

Tid	Aktivitet	Anteckning
07.00	Morgonrutiner/egen tid/frukost/utcheckning	
08.00	Buss till Korskullen (130 km) och sedan Vilnius (220 km)	OBS! Lunchpaket medföres från hotellet.
10.00	Besök på Korskullen, Jurgalčiai 81439 Litauen	Jan R Ohlsson berättar om Korskullen
12.00	Lunch efter vägen på lämplig plats.	Lunchpaket ingår i resan
15.00	Ankomst till Vilnius, incheckning hotell.	Novotel Vilnius Centre, Gedimino pr 16 Vilnius 01103 Litauen. www.accorhotels.com . Tel: +370 5266 6200
16.00	Besök på KGB museum i Vilnius	Engelstalande guide, gruppen delas i 2 mindre grupper.
	Middag och kvällen genom egen försorg	

Dag 4.

Lördag 30 juni

Buss Vilnius - till Vargskansen (ungefär 350 km) - vidare till Mragowo (40 km)

Tid	Aktivitet	Anteckning
06.00	Morgonrutiner/egen tid/frukost	Utcheckning
07.00	Avresa mot Ksiezycom Dworek	
12.00	Lunch på restaurang Ksiezycowy Dworek. Guiden möter oss på restaurangen	Ingår i resan, 2 km från Varglyan, Adress: Gierloz 2, 11-400 Ketrzyn Polen. Tel: +48 89 752 42 77
14.00	Besök vid Vargskansen i Gierloz, Hitlers högkvarter några km öster Ketrzyn (Rastenburg)	Guidad tur
17.00	Ankomst Mragowo, incheckning hotell. Här finns SPA anläggning och badsjö. Henrik Larsson berättar om slaget vid Tannenberg	Hotell Huszcza www.hotelhuszcza.pl Adress: Franklina Delano Roosevelta 21, 11-700 Mragowo Polen. Tel: +48 89 741 40 95
19.30	Gemensam middag	På hotellet

Dag 5.

Söndag 1 juli

Buss Mragowo - till Gdansk (250 km) via Malbork

Tid	Aktivitet	Anteckning
07.00	Morgonrutiner/egen tid/frukost	Utcheckning
08.00	Avresa mot Malbork (180 km)	Under resan kommer Thomas Lövgren att berätta om "Tyska ordern"
12.00	Lunch på restaurang Piwniczka	Ingår i resan, soppa och bröd Adress: Staroscinska 1, Malbork, Polen Tel: +48 55 273 36 68
13.00	Besök riddarborgen i Malbork (Marienburg). OBS! Guiden väntar max 30 minuter vid för sen ankomst för att påbörja visningen	1 – 1,5 tim guidad tur
16.30	Ankomst Gdansk	Hotel Mercure Gdansk Stare Miasto "old Town". Adress: Jana Heweliusza 22, 80-890 Gdansk Polen Tel: +48 58 321 00 00
19.00	Gemensam middag	På hotellet, ingår i resan

Dag 6.

Måndag 2 juli

Dagen i Gdansk, på kvällen avgång med färja till Karlskrona

Tid	Aktivitet	Anteckning
	Morgonrutiner/egen tid/frukost	Utcheckning
10.00	Guidad tur i Gdansk	Lokal guide som möter vid hotellet
Eftermiddag	Eftermiddagen är det fria aktiviteter och det finns en hel del att utforska i Gdansk man kan besöka "Museum of Second World War", man kan åka till "Westerplatte" där andra världskriget startade, man kan besöka "Sopot" som är en liten badvänlig stad vid havet mellan Gdansk och Gdynia. <i>Det finns inget "inköpsställe" för goda drycker i Polen utan Gruppresor rekommenderade inköp på färjan. Tänk då på att allt som köps in får bäras till bussen när vi kommer iland.</i>	
18.30	Samling på senare angiven plats för transport till färjan.	Plats anges senare
19.30	Ombordstigning på Stena Spirit	
20.30	Buffé inkl. dryckesbuffé i restaurang Taste	Ingår i resan
21.00	Avgång färja Stena Spirit mot – Karlskrona	
21.30	Bordershoppet är öppet på färjan. Allt som handlas ombord får bäras till bussen.	

Dag 7.

Tisdag 3 juli

Återresan mot Karlstad (500 km)

Tid	Aktivitet	Anteckning
06.00	Morgonrutiner/egen tid/frukost	
07.00	Ankomst Karlskrona	Automatisk väckning sker 1,5 timme innan färjan ankommer Karlskrona. En timme för ankomst skall hytten lämnas så att städning kan ske. Bagage kan förvaras i hytten fram till 30 minuter innan ankomst.
07.30	Avresa mot Karlstad. Karlskrona-Växjö-Värnamo-Klevshult (200 km)	Möjlighet till tåg mot Stockholm
10.00	Kaffepaus vid Rasta i Klevshult	E 4 Klevshult 568 92 Skillingaryd. Tel: 0370-300 512
12.00	Lunch på militärrestaurangen Skövde garnison	Vi får lite militärluft
14.00	Skövde-Kristinehamn-Karlstad (150 km)	
15.30	Ankomst Karlstad Centralstation och By 51.	

VI HOPPAS PÅ EN TREVLIG RESA

Resegruppen